

УДК 34:004+342.9.

ДУБНЯК М.В., кандидат юридичних наук, завідувач наукової лабораторії правового забезпечення цифрової трансформації, Наукового центру цифрової трансформації і права ДНУ “ІБП” НАПрН України.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7281-6568>.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.1\(52\).324691](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.1(52).324691)

Анотація. У статті проведено аналіз правових аспектів цифровізації адміністративних послуг в Україні, зокрема проблематики визначення понять “електронна послуга”, “публічна послуга” та суміжних термінів у законодавстві. Виявлено системні недоліки в законодавчих дефініціях. Класифіковано етапи становлення адміністративно-правового забезпечення електронних послуг на три періоди: інформаційний (2000 – 2015 роки), електронний (2016 – 2020 роки) та цифровий (2021 – 2025 роки), що відображає поступовий розвиток нормативно-правового забезпечення. Окрім цього, у статті розглянуто роль сучасних технологій, зокрема Хмарних обчислень, Великих даних, електронної ідентифікації (eID) та штучного інтелекту (AI), у процесі цифрової трансформації електронних послуг та досягнення Цілей сталого розвитку до 2030 року.

Ключові слова: адміністративна послуга, електронна послуга, публічна послуга, електронна публічна послуга, електронна публічна послуга в автоматичному режимі, цифровізація, цифрова трансформація, автоматизація, штучний інтелект, цифрові технології, сервісна держава, стратегія цифрового розвитку електронних послуг, інформаційне право, адміністративне право, Цілі сталого розвитку, GovTech.

Summary. This article presents an analysis of the legal aspects of the digitalization of administrative services in Ukraine, focusing particularly on the definitional challenges related to terms such as “electronic service,” “public service,” and related concepts within the legislative framework. Systemic deficiencies in these legislative definitions have been identified. The evolution of administrative and legal support for electronic services is classified into three phases: the informational phase (2000 – 2015), the electronic phase (2016 – 2020), and the digital phase (2021 – 2025), which demonstrates the gradual development of regulatory and legal frameworks. Furthermore, the article examines the role of modern technologies – including cloud computing, big data, electronic identification (eID), and artificial intelligence (AI) in the digital transformation of electronic services and in achieving the Sustainable Development Goals by 2030.

Keywords: administrative service, electronic service, public service, electronic public service, electronic public service in automatic mode, digitalization, digital transformation, automation, artificial intelligence, digital technologies, service state, digital development strategy, information law, administrative law, Sustainable Development Goals, GovTech.

Постановка проблеми. На початок 2020 року існувало понад 10 різних публічних сервісів з надання електронних адміністративних послуг. Зокрема, це онлайн будинок юстиції (<https://online.minjust.gov.ua>), портал державних послуг (<https://igov.org.ua>), кабінет електронних сервісів Кабінету Міністрів України (<http://psjust.gov.ua/elektronni-posluhy/elektronni-servisy-on-layn>), портал електронних послуг Пенсійного фонду України (<https://portal.pfu.gov.ua>), електронні послуги Міністерства внутрішніх справ України (<https://services.mvs.gov.ua>), портал електронних послуг Державної служби України з

надзвичайних ситуацій (<https://e-services.dsns.gov.ua>), електронний кабінет платника податків (<https://cabinet.tax.gov.ua>), Звернення у сфері державної реєстрації актів цивільного стану (<https://dracs.minjust.gov.ua>), електронний кабінет водія: (<https://e-driver.hsc.gov.ua>), транспортний портал електронних послуг (<http://e-transport.gov.ua>) та інші. Понад два роки паралельно існували два портали надання державних електронних послуг – Єдиний державний портал адміністративних послуг, який згодом перетворився на Єдиний державний веб-портал електронних послуг (портал “Дія” – <https://diia.gov.ua>).

На тлі існування декількох паралельних порталів електронних послуг, які адмініструються різними держателями, виникає проблема розпорошеності інформації, ресурсів та бюджетних коштів на їх утримання і розвиток. Це створює додаткові труднощі для користувачів, ускладнює інтеграцію сервісів між собою та підриває ефективність надання державних послуг.

Відсутність єдиної системи стандартів та протоколів взаємодії між різними електронними сервісами спричиняє юридичну та технічну невизначеність. Необхідність уніфікації підходів до проектування, впровадження та підтримки цифрових продуктів стає особливо актуальною з огляду на зростання ролі спеціалізованих порталів та їх інформаційної взаємодії між собою. Це вимагає розроблення комплексної стратегії, що враховуватиме специфіку кожного порталу та забезпечуватиме їх сумісність у загальнодержавній інформаційній системі.

Прийнята, у грудні 2024 року Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року (далі – Стратегія WinWin) містить стратегічну ціль 12 “розвиток спроможностей держави шляхом впровадження технологій у сфері урядування (govtech)”. Технології у сфері урядування, або govtech, спрямовані на підвищення ефективності, прозорості та доступності державних послуг для громадян, шляхом розробки та впровадження цифрових рішень, автоматизації процесів, використання Великих Даних, штучного інтелекту та інших передових технологій у державному управлінні.

Для досягнення цієї цілі передбачається затвердження процедурних стандартів підготовки, закупівлі, реалізації, приймання та впровадження цифрових продуктів з урахуванням їх відмінностей та особливостей; розроблення та подання нормативно-правових актів щодо єдиних стандартів для всього циклу розробки програмного забезпечення, включаючи проектування, тестування, впровадження та підтримку [1].

Тільки в лютому 2025 року розроблено Постанову Кабінету Міністрів України “Деякі питання створення, адміністрування та забезпечення функціонування засобу інформатизації” № 205 якою запроваджуються зміни до єдиних цифрових стандартів, передбачене оновлення програм та оптимізацію витрат у держсекторі згідно з Законом України “Про Національну програму інформатизації”.

Стратегія WinWin більше орієнтована на формування інноваційної екосистеми (створення govtech-інкубаторів, просування експорту успішних govtech-рішень для посилення технологічного бренду України, проведення досліджень, навчань та тренінгів [1]), проте не є документом, який на системному рівні визначає стратегію розвитку електронних послуг, з урахуванням ролі центрів надання адміністративних послуг. Невирішеним є питання узгодження правових норм, які регламентують діяльність усіх порталів електронних послуг. Тому актуально дослідити правове забезпечення електронних послуг в умовах цифрової трансформації та актуалізувати правові проблеми.

Результати аналізу наукових публікацій. У національному репозитарії академічних текстів за спеціальністю 12.00.07 (адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право) та 081 (Право) за ключовими словами

“електронні послуги” захищено 6 дисертацій: 2015 рік – 2 дисертації, 2020 рік – 3 дисертації, 2021 рік – 1 дисертація. За ключовим словом “адміністративні послуги” є 125 наукових робіт, за період – з січня 2020 по лютий 2025 рр. – 25 дисертацій, більшість із них присвячені адміністративно-правовому регулюванню певного виду послуг: освітніх, медичних, культурних, архітектурно-будівельних, житлово-комунальних, рекламних; а також адміністративно-правовому забезпеченню послуг, залежно від суб’єкта надання адміністративних послуг: Міністерством юстиції України, МВС України, органами місцевого самоврядування [2].

З урахуванням динамічного розвитку законодавства у сфері електронних послуг, зупинимось на аналізі положень дисертацій з 2020 року. Важливі загальнотеоретичні положення про генезу нормативного закріплення засад надання адміністративних та електронних послуг, їх класифікацію, та принципи та критерії надання розглянуто в дисертаціях [3, с. 3; 4, с. 2; 5, с. 178]; пропозиції стосовно прийняття окремого закону “Про цифрову державу” [3, с. 4]; чи стратегії [6, с. 4]; на необхідність удосконалення системи публічних електронних реєстрів, дані яких потрібно використовувати для забезпечення принципу “єдиного вікна” при наданні адміністративних послуг є в роботі [5, с. 7], унормування юридичної термінології у сфері надання довірчих послуг [6, с. 6], та питання удосконалення положень про склад інформаційного правопорушення за невиконання припису контролюючого органу на суб’єктів правовідносин у сфері електронних довірчих послуг [8, с. 3].

Запропоновані в цих роботах висновки є досить слушними та прогресивними, як на 2020 – 2021 роки, проте в даній публікації ми їх доповнимо та переосмислимо у зв’язку зі значними змінами законодавства в частині регулювання електронних послуг.

Попри значний науковий доробок дослідження сфери надання електронних послуг, невирішеними є питання систематизації правових проблем цифровізації електронних послуг у процесі цифрової трансформації.

Метою статті є визначення особливостей та тенденцій адміністративно-правового забезпечення надання електронних послуг в умовах цифрової трансформації, а також аналіз існуючих проблем і перспектив їхнього вирішення.

Виклад основного матеріалу. Вперше у законодавстві України термін “електронна послуга” визначено у Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні (2013 рік). Основні цілі щодо надання послуг в електронному вигляді обґрунтовуються необхідністю збільшення різноманітності та кількості послуг населенню та бізнесу, що надаються за допомогою ІКТ та впровадження механізмів надання органами державної влади і органами місцевого самоврядування юридичним та фізичним особам інформаційних послуг з використанням мережі Інтернет.

У Концепції розвитку електронних послуг в Україні (2016 рік) [9] визначено, що з розвитком інформаційного суспільства та суспільних відносин виникає необхідність надання адміністративних та інших публічних послуг в електронній формі. З часом, вже в умовах цифрової трансформації, деякі завдання цієї Концепції залишаються невиконаними, але надзвичайно актуальними, оскільки швидка динаміка реалізації суспільних відносин вимагає такого ж швидкого надання адміністративних послуг.

У Концепції 2016 року вказувалось на проблему несформованості нормативно-правової бази, що регулює сферу надання електронних послуг. Менш як за 10 років нормативних актів, які регулюють надання електронних послуг, стало більше, але вони не формують єдиної системи. Це прослідковується, зокрема через наявність суперечливих термінів в актах, та деяким розмиванням предмета правового регулювання. В чинних нормативних актах послуги визначаються як “адміністративна послуга”, “електронна

послуга”, “публічна послуга”, “електронна публічна послуга”, “електронна публічна послуга в автоматичному режимі” тощо.

На нашу думку, оскільки нормативно-правове забезпечення в цій сфері розвивалось паралельно зі становленням інформаційної інфраструктури та зміною механізмів надання послуг, відповідно змінювалась і термінологія в нормативних актах. Цей аналіз наведено в Таблиці.

Таблиця

	Нормативно-правовий акт	Дефініції
1.	Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади (2006): Розпорядження КМУ № 90-р.	Адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб’єктом, що відповідно до закону забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації тощо).
2.	Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні (2013): Розпорядження КМУ № 386-р.	Електронна послуга – послуга, надана громадянам та організаціям в <i>електронному вигляді</i> за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (далі – е-послуга).
3.	Про заходи щодо упорядкування адміністративних послуг (2009): Постанова КМУ № 737.	Адміністративна послуга – це послуга, яка є результатом здійснення суб’єктом повноважень щодо прийняття згідно з нормативно-правовими актами на звернення фізичної або юридичної особи адміністративного акта, спрямованого на реалізацію та захист її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов’язків (отримання дозволу (ліцензії), сертифіката, посвідчення та інших документів, реєстрація тощо).
4.	Про адміністративні послуги: Закон України, (2012) № 5203-VI.	Адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень суб’єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов’язків такої особи відповідно до закону.
5.	Концепція розвитку системи електронних послуг в Україні (2016): Розпорядження КМУ № 918-р.	<i>Електронна послуга</i> – адміністративна та інша <i>публічна послуга, що надається суб’єкту звернення в електронній формі</i> за допомогою засобів інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем.
6.	Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України (2017) № 4685 (в ред. від 01.08.22 р.)	Електронна послуга – будь-яка послуга, що <i>надається через інформаційно-телекомунікаційну систему</i> .
7.	Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України (2017) № 4685 (в ред. від 18.12.24 р.)	Електронна послуга – будь-яка послуга з надання певного матеріального чи нематеріального блага на користь іншої особи, яка <i>надається через інформаційно-комунікаційну систему</i> .

	Коментар до п. 2; пп. 5 – 7.	У зазначених дефініціях розширено перелік технологій (інформаційних, телекомунікаційних та ІКТ систем, електронний вигляд, електронна форма), проте, у дефініціях не зазначено суб'єктів надання послуги і суб'єктів звернення, не вказано результати надання послуги (набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону). У Концепції (п. 5 цієї Таблиці) електронну послугу прирівняли до публічної послуги, хоча визначення “публічної послуги” з'явиться лише у 2021 році.
8.	Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг: Закон України (2021).	Публічна послуга – юридично або соціально значуща дія суб'єкта надання публічної (електронної публічної) послуги, у тому числі адміністративна послуга, за заявою (зверненням, запитом) суб'єкта звернення або без такого звернення, у результаті якої набуваються, змінюються чи припиняються права та/або обов'язки суб'єкта звернення, надаються відповідні матеріальні та/або нематеріальні блага суб'єкту звернення.
	Коментар до п. 8.	Не визначено поняття “ юридично або соціально значуща дія ”, що позбавляє дефініцію юридичної визначеності.
9.	Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг: Закон України (2021)	Електронна публічна послуга – послуга, що надається органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, які перебувають в їх управлінні , у тому числі адміністративна послуга (у тому числі в автоматичному режимі), яка надається з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем на підставі заяви (звернення, запиту), поданої в електронній формі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем (у тому числі з використанням Єдиного державного веб-порталу електронних послуг), або без подання такої заяви (звернення, запиту).
	Коментар до п. 9	Розширено перелік суб'єктів надання послуги, визначено режим надання послуги (автоматично чи з використанням ІКТ, через використання порталу) проте не визначено результат надання послуги (як у попередніх дефініціях – для набуття, зміни, припинення прав чи обов'язків суб'єкта звернення).

Підкреслимо, що суб'єктом надання адміністративної послуги є орган виконавчої влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, державний реєстратор, суб'єкт державної реєстрації, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративні послуги, а суб'єктом звернення за послугою – заявник (фізична чи юридична особа).

Але існують інші категорії послуг, де сторонами є фізичні та юридичні особи, а їх відносини регламентуються Цивільним кодексом України [9] (відповідно до ст. 177 послуги є об'єктом цивільних прав, а стаття 901 визначає поняття договору про надання послуг) та іншими нормативно-правовими актами.

Законом України “Про захист прав споживачів” закріплено [9]: **цифрова послуга** – це послуга, що дає змогу: споживачу створювати, обробляти, зберігати або

отримувати доступ до даних у цифровій формі; поширювати або будь-яким іншим чином використовувати дані у цифровій формі, що завантажені чи створені споживачем або іншими користувачами такої послуги.

Законом України “Про цифровий контент та цифрові ринки” визначає [9]: **цифрова послуга** – послуга, що надає можливість споживачу створювати, обробляти, зберігати та поширювати дані у цифровій формі або отримувати доступ до таких даних, а також здійснювати будь-які інші дії з даними у цифровій формі, що були створені чи завантажені споживачем або іншими користувачами такої послуги. До цифрових послуг належать, зокрема такі, що дають змогу створювати, обробляти, отримувати доступ або зберігати дані в цифровій формі, включаючи хостинг файлів, обробку текстів або гри, які пропонуються в середовищі Хмарних обчислень і соціальних мережах.

Тому, будь-яке поєднання цих видів послуг, залежно від механізму їх отримання, наприклад “цифрова адміністративна послуга”, має сумнівний методологічний характер, оскільки не чітко визначає об’єкт дослідження – це адміністративні послуги в електронній формі, чи цифрові послуги між фізичними та юридичними особами, які регулюються іншими нормативно-правовими актами. Тому при формулюванні правових норм і нових дефініцій, які мають відображати “цифровий” характер надання електронної послуги потрібно не допустити такої помилки.

Генезу адміністративно-правового забезпечення сфери адміністративних послуг в Україні представимо трьома етапами:

2000 – 2015 рр. – інформаційний етап – нормативно-правові акти у сфері адміністративних послуг;

2016 – 2020 рр. – електронний етап – нормативно-правові акти у сфері електронних послуг;

2021 – 2025 рр. – цифровий етап – нормативно правові акти у сфері електронних автоматичних послуг.

Інформаційний етап пов’язано із нормативними актами у сфері адміністративних послуг та розбудови інформаційного суспільства. Початком другого етапу є прийняття Концепції про розвиток електронних послуг (2016 рік). Початком третього етапу – запровадження механізмів надання послуг в автоматичному режимі (2021 рік).

Ієрархія нормативних актів у сфері електронних послуг дуже широка – це урядові Стратегії та Концепції, Постанови та Розпорядження, Укази Президента України, та Закони України. За предметом правового регулювання їх можна класифікувати на акти щодо:

- розбудови інформаційної інфраструктури для забезпечення надання послуг – електронного підпису, електронного документообігу, електронних довірчих систем, створення публічних електронних реєстрів та Хмарної інфраструктури, Хмарних сховищ, захисту інформації, інформаційної та кібербезпеки;

- розвитку фізичної інфраструктури – створення центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП, а з 2021 року центрів “Дія”).

- актів, які регулюють права громадян – захист персональних даних, порядок звернення за електронною послугою, адміністративні процедури.

Основні нормативні акти першого (інформаційного) етапу (2000 – 2015 роки):

2003 р. – Закон України “Про електронні документи та електронний документообіг”;

2004 р. – Закон України “Про захист інформації в автоматизованих системах” (з 2006 року Закон України “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах”);

2006 р. – Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 90-р.;

2007 р. – Закон України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки”;

2009 р. – Положення про Реєстр адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України № 532 (втратила чинність у 2010 р.);

2010 р. – Закон України “Про захист персональних даних”;

2012 р. – Закон України “Про адміністративні послуги”;

2013 р. – Стратегія розвитку інформаційного суспільства: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 386-р.;

2013 р. – Порядок ведення Реєстру адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України № 57 (втратила чинність у 2021 р.);

2013 р. – Концепція “Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи надання адміністративних послуг на період до 2017 року”: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 614-р.;

2013 р. – Примірний регламент центру надання адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України № 588;

2014 р. – Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України № 385;

2015 р. – Стратегія сталого розвитку “Україна – 2020”: Указ Президента України № 5/2015.

Основні нормативні акти другого (електронного) етапу (2016 – 2020 роки):

2016 р. – Концепція розвитку системи електронних послуг в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 918-р.;

2017 р. – Концепція розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 649-р.;

2017 р. – Закон України “Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги”;

2018 р. – Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018 – 2020 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 67-р.;

2019 р. – Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України № 722/2019;

2019 р. – Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 526-р.;

2019 р. – Питання Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Єдиного державного порталу адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України № 1137;

2019 р. – Деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг: Указ Президента України № 558/2019;

2020 р. – Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1556-р.;

2020 р. – Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації мережі та функціонування центрів надання адміністративних послуг та удосконалення доступу до адміністративних послуг, які надаються в електронній формі”.

Основні нормативні акти третього (цифрового) етапу (2021 – 2025 роки):

2021 р. – Стратегія реформування державного управління на 2022 – 2025 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 831-р.;

2021 р. – Національна економічна стратегія на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України № 179;

2021 р. – Стратегія інформаційної безпеки: Указ Президента України № 685/2021;
2021 р. – Стратегія кібербезпеки України: Указ Президента України № 447/2021;
2021 р. – Закон України “Про особливості надання публічних (електронних публічних послуг”;
2021 р. – Закон України “Про публічні електронні реєстри”;
2021 р. – План заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021 – 2024 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 438-р.;
2022 р. – Закон України “Про національну програму інформатизації” № 2807-IX (з 1998 до 2022 рр. діяв Закон з аналогічною назвою № 74/98-ВР від 04.02.1998);
2022 р. – Закон України “Про хмарні послуги”;
2022 р. – Закон України “Про адміністративну процедуру”;
2024 р. – Концепція Державної цільової науково-технічної програми з використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки на період до 2026 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 320-р.;
2024 р. – Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності галузевого рівня: Постанова Кабінету Міністрів України № 787;
2024 р. – Зміни, що вносяться до Положення про Єдиний державний веб-портал електронних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України № 693 (про впровадження штучного інтелекту у портал “Дія”);
2024 р. – Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1351-р.;
2024 р. – Стратегія розвитку електронних комунікацій до 2030 року (проект Міністерства цифрової трансформації від 24.05.24 р.);
2025 р. – Порядок надання хмарних послуг та/або послуг центру обробки даних, пов’язаних з обробкою державних інформаційних ресурсів або інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом: Постанова Кабінету Міністрів України № 154 [9].

На третьому (цифровому) етапі адміністративно-правового забезпечення сфери електронних послуг в Україні спостерігаємо паралельну розбудову фізичної та цифрової інфраструктури надання електронних послуг, в тому числі надання електронних публічних послуг в автоматичному режимі. З 2019 року в Україні прослідковується пріоритетний курс на цифровізацію сфери адміністративних послуг, а з 2024 року користувачі порталу “Дія” мають право отримувати інформаційну підтримку щодо порядку користування порталом “Дія”, зокрема з використанням технологій штучного інтелекту [10].

Адміністративні послуги надаються безпосередньо суб’єктом надання адміністративної послуги або через центри надання адміністративних послуг (ЦНАП, а з 2021 року на ЦНАП почали перетворювати у “Центр “Дія”).

У 2020 році Уряд прийняв 24 розпорядження щодо визначення адміністративних центрів та затвердження територій громад. Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, в Україні було створено 1470 територіальні громади (в т.ч. м. Київ). Станом на 30.12.21 р. було створено ЦНАПи у 1030 територіальних громадах (72 %), 408 громад не мали ЦНАП (28 %), до 2022 року планувалось відкриття 182 ЦНАПів (45 %) [11, с. 3, 21].

Станом на 01.10.24 р. налічується 4880 працюючих ЦНАПів (в тому числі територіальних підрозділів, віддалених робочих місць адміністраторів ЦНАП, та мобільних ЦНАП) [12, с. 6].

Отже, продовжується розвиток цифрової інфраструктури, цифрових платформ та мобільних додатків для отримання послуг в електронному (автоматичному) режимі без фізичного відвідування ЦНАП, паралельно трансформується та розбудовується система центрів “Дії”, для отримання тих адміністративних послуг, які не оцифровані в повному обсязі.

Позитивним наслідком цих цифрових трансформацій є підвищення рейтингових позицій України в “Індексі зрілості” у сфері урядування (GovTech Maturity Index, GTMI) який кожні два роки опубліковує Світовий банк. GTMI це комплексний індекс, що використовує 48 ключових показників для вимірювання критично важливих аспектів чотирьох основних напрямків GovTech у 198 країнах світу: підтримка основних державних систем; покращення надання послуг; актуалізація залучення громадян; сприяння розвитку GovTech-технологій [13].

Від моменту першого розрахунку GovTech Maturity Index 2020 року Україна продемонструвала значний прогрес у зрілості урядових систем до процесів цифрових трансформацій, та у 2022 році посідала 57 місце (прогрес на 41 позицію, у порівнянні з 2020 роком). Окрему увагу заслуговує той факт, що високе значення GovTech Maturity Index в Україні забезпечується здебільшого за рахунок “Індексу доступності електронних послуг” (Public Service Delivery Index (PSDI) [14, с. 9].

Тобто адміністративно-правове забезпечення прийняте у третьому (цифровому) етапі та десятки розроблених платформ доступу до електронних послуг підтверджують реальний прогрес України у сфері електронних послуг та GovTech. Але така тенденція зросту зберігалась до 2022 року. Загальні показники доступу до швидкісного Інтернету, інтеграції цифрових інструментів у бізнесі та публічних послугах свідчили про необхідність значних інвестицій і реформ. Під час нового етапу збройної агресії РФ проти України цифрова інфраструктура зазнала численних ударів, що погіршило ситуацію.

Дослідження та систематизація адміністративно-правового забезпечення сфери електронних послуг, дозволили зрозуміти термінологічну проблему становлення і розвитку електронних послуг в Україні. Разом з тим, для виявлення і систематизації інших проблем, необхідно на теоретичному рівні з'ясувати проблеми цифровізації електронних послуг.

Поняття “цифровізація” закріплено в Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018 – 2020 роки: ***цифровізація** – це насичення електронними цифровими пристроями, засобами, системами фізичного світу та налагодження між ними обміну електронним зв'язком, що фактично дозволяє інтегрувати взаємодію віртуального та фізичного, тобто створення кіберфізичного простору* [9].

На думку Хаустової М. термін “цифровізація” використовується у вузькому та широкому значеннях. Під цифровізацією у вузькому сенсі розуміється перетворення інформації в цифрову форму, яке у більшості випадків призводить до зниження видатків на її обробку. Цифровізацію у широкому сенсі можливо розглядати як тренд ефективного світового розвитку [15, с. 9].

Сутність цифровізації у сфері адміністративних відносин полягає у формуванні нормативної основи для запровадження електронного документообігу, автоматизації процесів прийняття рішень та електронної ідентифікації громадян при зверненні до органів влади. Вона сприяє децентралізації адміністративних функцій, підвищенню їхньої доступності та прозорості, що є неодмінною складовою демократичного врядування.

На думку Кравченко М., запровадження цифрових технологій у публічному адмініструванні значною мірою змінює традиційні моделі правового регулювання, вимагаючи адаптації адміністративно-правових норм до нових умов, що склалися

внаслідок розвитку інформаційних технологій. Цифровізація в адміністративному праві – це не просто технічне вдосконалення управлінських процесів, а якісне оновлення правових механізмів, що забезпечує ефективне функціонування публічної влади та захист прав громадян у цифровій сфері [16].

Цифровізація сприяє лібералізації та гнучкості застосування методів публічного адміністрування, що проявляється у спрощенні ряду адміністративних процедур, отримання адміністративної послуги, шляхом запровадження та використання цифрових технологій та рішень [17, с. 83].

Отже, теоретико-правові засади цифровізації адміністративних процедур охоплюють комплекс питань, пов'язаних із визначенням сутності цифрового управління, його принципів та механізмів правового регулювання, відповідності цифрових інструментів основним засадам адміністративного права, таким як верховенство права, законність, рівність перед законом та доступність правосуддя [18, с. 3].

У дослідженні 2024 року наголошується на проблемах у сфері цифровізації електронних послуг, зокрема:

- юридичної невизначеності цифрових адміністративних процедур. (Це та методологічна помилка, про яку зазначалось вище – краще використовувати законодавчі терміни – електронних послуг або електронних публічних послуг в автоматичному режимі – *Авт.*).

- стійкості до зовнішніх загроз;

- доступності для всіх категорій населення;

- гарантування правового статусу електронних документів;

- ефективності механізмів оскарження адміністративних рішень, ухвалених у цифровому форматі. (Проте, цифровий формат – скоріше розуміється як формат збереження файлів, а в такому випадку мова іде про ухвалення рішень з використанням ІКТ технологій чи в автоматичному і віддаленому (дистанційному) режимі – *Авт.*);

- захисту персональних даних від зловживань і несанкціонованого доступу;

- проблема цифрового розриву та цифрової нерівності [18, с. 6].

У Білій книзі державної політики у сфері адміністративних послуг [19] визначені проблемні питання та пропозиції для покращення якості адміністративних послуг, в умовах кризового реагування щодо роботи ЦНАП в умовах війни, відновлення доступності до адміністративних послуг на деокупованих територіях.

В умовах повномасштабної агресії РФ проти України окремим викликом є запровадження певних, виключно електронних, адміністративних послуг (тобто доступних лише електронно і недоступних фізично у ЦНАП), що може створювати дискримінацію в обслуговуванні громадян. При цьому деякі послуги, що легко доступні електронними каналами, досі не можна отримати через адміністраторів ЦНАП (як-от витяг про несудимість, повторні свідоцтва та витяги з Державного реєстру актів цивільного стану, подання заяви на відшкодування пошкодженого майна тощо) [19, с. 12].

Характеристика правових проблем цифровізації електронних послуг.

1. Проблеми організаційного характеру.

1.1. Відсутність уніфікованої форми для розробки інформаційної картки.

Стаття 8 Закону України “Про адміністративні послуги” передбачає обов’язкове затвердження суб’єктом надання адміністративної послуги (далі – СНАП) ІК, які вони передають ЦНАП (у разі інтеграції відповідної послуги у ЦНАП).

Проблема полягає у тому, що різні СНАП розробляють ІК із суттєвими відмінностями, інколи вказують нечіткі (неконкретизовані) формулювання, наприклад у

розділі “Перелік документів: інші документи, які необхідні для розгляду питання по суті (у разі потреби)”. Це унеможливило повноцінне використання ІК та якісне надання адміністративних послуг.

Крім того, затвердження ІК та їхній зміст тепер має враховувати норми Закону України “Про адміністративну процедуру” (2022 р.) [9], зокрема принцип офіційності, та принцип “автоматизації” [19, с. 16].

Для прикладу, задекларована зовнішня форма більшості електронних адміністративних послуг далека від реальної зручності для користувачів. Наприклад, станом на 2020 рік, для отримання електронної адміністративної послуги з реєстрації фізичної особи-підприємця (ФОП) в електронній формі необхідно було заповнити близько 50 блоків різної інформації. Обрані види діяльності згідно з КВЕД, необхідно було вводити по кілька разів у різних блоках. Послуга була перенасичена складними юридичними формулюваннями, відсутні підказки, відео чи текстові інструкції, пояснення щодо заповнення електронної форми [20, с. 123]. У 2023 році було впроваджено реєстрацію ФОП в автоматичному режимі через портал “Дія” та його мобільний застосунок. Процедура реєстрації займає менш як 10 хвилин, та має інтуїтивно зрозумілий інтерфейс. Проте суттєвим чином підриває всю систему делегування повноважень державного реєстратора, шляхом підміни суб’єкта вчинення реєстраційної дії на програмне забезпечення [21].

1.2. Необхідність усунути суперечності між правовим регулюванням “пілотних проектів” та чинного законодавства.

Одним із пілотних проектів цифровізації є проект “шлюбу за добу”, проте для законності такої процедури необхідні зміни до Сімейного кодексу, який передбачає місячний строк для ухвалення рішення про шлюб, та до Закону України “Про державну реєстрацію актів цивільного стану”, де процедура реєстрації шлюбу відбувається протягом одного місяця від часу подання заяви [19, с. 24].

Іншим пілотним проектом є “Електронна публічна послуга “Національний кешбек”, умови надання якої передбачають відмову від збереження банківської таємниці, за заявою (власною згодою) заявника. У тексті Постанови особа надає “згоду на передачу інформації про платіжні операції з обраних поточних рахунків до інформаційної системи для надання електронної публічної послуги “Національний кешбек” [22].

На нашу думку, механізм реалізації такої послуги є абсолютно неприйнятним, адже передбачає передачу усіх даних з обраного рахунку заявника для аналізу і зіставлення з категоріями товарів, за якими нараховується кешбек. Вперше за історію правового регулювання електронних послуг, для отримання послуги заявнику пропонується відмовитись від гарантій захисту банківської таємниці. На нашу, думку механізм такого нарахування кешбеку міг бути реалізований інакше, наприклад шляхом подання річних декларацій заявником із розкриттям частини операцій за своїм рахунком, по аналогії із нарахуванням податкової пільги. Звісно такий механізм є менш зручним для заявника, проте він забезпечує дотримання усіх гарантій, та не провокує особу до відмови від захисту банківської таємниці, створює альтернативу для заявника про бажаний формат отримання послуги (від повної автоматизації з відмовою від банківської таємниці, до часткової автоматизації – через подання декларації з необхідними копіями документів, витягами з рахунків тощо).

Впровадження такого “пілотного проекту” та механізму надання послуги створює небезпечну правову практику, за якої, в майбутньому, можуть створюватись і інші “послуги” в обмін на відмову від правової охорони інших гарантій та прав громадянина.

Оцифрування публічної послуги – не просто залучення в цю сферу цифрових технологій, а насамперед переосмислення “змісту” публічної послуги, з акцентом на

цінності для людини, що має наслідком спрощення процедури, усунення бюрократичних перешкод [23, с. 35].

2. Проблеми реінжинірингу процедур надання послуг.

2.1. Відмова від використання спеціальних бланків у сфері ДРАЦСГ.

Рівень захисту спецбланків у сфері ДРАЦСГ мінімальний, а вимоги щодо обладнання приміщень і допуску до роботи з спецбланками дуже високі. Крім того, існують порядки, які регламентують видатки на друк, доставку, облік, зберігання та використання спеціальних бланків, що є частиною бюджетного навантаження.

У сферах державної реєстрації нерухомості та бізнесу держава вже відмовилась від використання спеціальних бланків, зокрема через підтвердження електронними засобами дійсності витягу чи реєстраційної дії (наприклад QR-код на витягах). Аналогічний крок має бути зроблений з електронним реєстром ДРАЦСГ, який буде еталонним джерелом інформації [19, с. 23].

2.2. Скасування адміністративної відповідальності громадян у сфері реєстрації місця проживання.

Законом України “Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні” від 05.11.21 р. № 1871-IX [9] запроваджено процедуру декларування місця проживання (перебування) фізичних осіб в Україні, проте не скасовано відповідальність за порушення цієї процедури. Притягнення до відповідальності у сфері реєстрації місця проживання не має ні виховного, ні регулятивного значення. При цьому складання постанов в письмовій формі займає значну кількість часу персоналу ЦНАП [19, с. 26].

2.3. Удосконалення ІТ-рішень для адміністраторів ЦНАП для оптимізації процесу прийняття документів на надання адміністративних послуг соціального характеру (далі – АПСХ).

Для надання АПСХ відповідальним за приймання документів доводиться паралельно працювати та дублювати дані в декілька інформаційних систем (ЄІССС, веб-портал ПФУ, ІС “Соціальна Громада”), в умовах повітряних тривог і ворожих атак на енергетичну інфраструктуру України це призводить до кількаразового внесення даних. А час обслуговування заявника може досягати від 40 – 60 хвилин до декількох годин [19, с. 29-30].

Ця проблема підкреслює програмну та інфраструктурну проблему надання послуг, зокрема: відсутність дієвих електронних інформаційних взаємодій, ефективної електронної комунікації між ЦНАП і СНАП, не раціональне використання робочого часу адміністраторів ЦНАП.

3. Проблеми відсутності альтернативних технологічних рішень для надання послуг.

3.1. У сфері надання паспортних послуг проблема полягає у наявності єдиного суб’єкта, який постачає складові комплекти (зчитувачі для документів і біометричних даних) для оформлення та видачі документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус. Відсутність паспортних послуг у мобільних ЦНАП, обмежує доступність таких послуг для громадян із віддалених населених пунктів [19, с. 31].

3.2. У сфері видачі посвідчень водія та реєстрації транспортних засобів проблема полягає у тому, що у 15.05.22 р. набула чинності Постанова КМУ, якою внесені зміни до “Технічного опису бланка реєстраційного посвідчення транспортного засобу та частково до бланка посвідчення водія”. Поліграфкомбінат “Україна” припинив виготовлення

бланків реєстраційних свідоцтв транспортних засобів і посвідчень водія попереднього зразка та почав виготовлення бланків нового зразка. Водночас обладнання для друку та персоналізації реєстраційних свідоцтв транспортних засобів і посвідчення водія, яке закуповували для потреб МВС та ЦНАП, виявилось технічно непридатним для персоналізації бланків нового зразка попри те, що таке обладнання було придбано для багатьох ЦНАП лише у кінці 2021 року коштом субвенції з державного бюджету на розвиток мережі ЦНАП в Україні (середня вартість одного комплексу такого обладнання складала 264000 грн.). Зазначене рішення призводить до додаткових витрат бюджетних коштів на сотні мільйонів гривень і, фактично, заміни одного постачальника обладнання на іншого [19, с. 39].

Як бачимо, прийняття одного нормативного акту, який регулює зовнішній вигляд документів за результатом отримання послуги, спричиняє безпідставні витрати з бюджетів на технічне обладнання.

4. Проблеми електронної взаємодії реєстрів.

4.1. Проблема реєстраційних дій у сфері нерухомості та бізнесу полягає у тому, що для убезпечення державних реєстраторів від неправомірних дій та захисту прав добросовісних власників, державні реєстратори при вчиненні цих дій повинні мати доступ до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (щоб дізнатись інформацію про заборони відчуження, арешти, та інші обмеження); та Єдиного державного реєстру судових рішень. Важливо володіти інформацією про відсутність будь-яких судових обмежень/заборон на вчинення реєстраційної дії. Відсутність такої інтеграції змушує реєстратора робити додаткові запити та очікувати на них відповіді [19, с. 34].

4.2. Проблема відсутності даних у реєстрах. Для вчинення реєстраційної дії державні реєстратори повинні звертатись до Бюро технічної інвентаризації (далі – БТІ) для отримання відомостей про зареєстровані до 01.01.13 р. відповідні речові права або про відсутність таких прав. Держателі реєстрів БТІ (комунальні та приватні установи) надають інформацію виключно у паперовій формі, що ускладнює оперативний обмін інформацією. Ще більшої гостроти набуває проблема у деокупованих громадах, де реєстри та документи БТІ були знищені або пошкоджені [19, с. 35].

На розв'язання цих проблем пропонується прийняти Державну стратегію, як комплексний урядовий документ цифровізації сфери адміністративних послуг, який повинен містити:

- загальне бачення цифровізації адміністративних послуг;
- пріоритетності (черговості) запровадження е-взаємодій для інформаційних систем ЦНАП та е-послуг;
- реалізація концепції адміністратора ЦНАП як “цифрового посередника/представника”;
- розвиток цифровізації місцевих адміністративних послуг (у межах власних повноважень ОМС). Це завдання актуальне для виконання статті 12 Закону України “Про адміністративні послуги” яка передбачає, що у ЦНАП має надаватись визначений перелік послуг. До цього переліку обов'язково мають, зокрема, входити затверджені КМУ адміністративні послуги органів виконавчої влади та адміністративні послуги, що надаються ОМС у порядку виконання делегованих повноважень [19, с. 14].

Висновки.

1. Цифровізація електронних послуг є ключовим чинником сталого розвитку суспільства та економіки, визначаючи демократичну, соціальну та правову спрямованість держави. Сучасні технології, такі як Інтернет речей (IoT), Хмарні обчислення, Великі дані, електронна ідентифікація (eID) та штучний інтелект, можуть значно сприяти

досягненню Цілей Сталого Розвитку до 2030 року. Прийняті Стратегії економічного розвитку та цифрового розвитку інноваційної діяльності України до 2030 року встановлюють окремі пріоритети для впровадження новітніх технологій у державному управлінні та наданні електронних послуг для населення і бізнесу.

2. Етапи становлення адміністративно-правового забезпечення електронних послуг в Україні.

Адміністративно-правове забезпечення електронних послуг в Україні пройшло тривалий період становлення, який систематизовано у три етапи:

1. Інформаційний етап (2000 – 2015 роки).
2. Електронний етап (2016 – 2020 роки).
3. Цифровий етап (2021 – 2025 роки).

На кожному етапі приймалися нормативно-правові акти різної юридичної сили — урядові Стратегії, Концепції, Постанови, Розпорядження, Укази Президента України та Закони України, всього понад 35 основних актів.

3. Трансформація термінологічного апарату та проблеми правових дефініцій.

Термінологія у сфері адміністративних послуг зазнала значних змін. В чинних нормативних актах закріплено дефініції “адміністративна послуга”, “електрона послуга”, “публічна послуга”, “електронна публічна послуга”, “електронна публічна послуга в автоматичному режимі”. Однак, єдиної стратегії цифровізації сфери адміністративних послуг не прийнято, що призводить до зростання правових проблем у процесі цифрової трансформації та автоматизації послуг.

4. Недоліки існуючих правових дефініцій у сфері електронних послуг.

Аналіз дефініцій показав, що для уточнення певного виду послуг (електронних чи публічних) додається перелік технологій (інформаційних, телекомунікаційних, через ІКТ-системи, електронну форму або вигляд), але:

- не уточнюються суб’єкти надання послуг та суб’єкти звернення;
- не визначається результат надання послуги (набуття, зміна чи припинення прав/обов’язків або надання матеріальних/нематеріальних благ).

Це свідчить про системні проблеми в законодавчому регулюванні електронних послуг, оскільки більшість дефініцій позбавлені правової визначеності.

5. Сучасний стан правових проблем в умовах цифрової трансформації електронних послуг.

Станом на кінець 2024 року існує понад 40 правових проблем, описаних у Білій книзі державної політики у сфері адміністративних послуг. Частина з цих проблем пов’язані із цифровою трансформацією, зокрема проблеми класифіковано у 4 групи: проблеми організаційного характеру; проблеми недостатнього реінжинірингу послуг при їх цифровізації; проблеми відсутності альтернативних технологічних рішень для надання послуг; проблеми електронної взаємодії реєстрів.

Проблему правової невизначеності стратегії цифровізації електронних послуг можливо вирішити шляхом узгодження пріоритетних напрямків розвитку цифрового урядування, розвитку GovTech рішень шляхом прийняття відповідної стратегії.

Використана література

1. Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.24 р. № 1351-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2024-%D1%80#Text>
2. Національний репозитарій академічних текстів. URL: <https://nrat.ukrintei.ua>

3. Ішханян А.Р. Адміністративно-правові засади забезпечення надання електронних послуг : дисертація кандидата юридичних наук : спец. 12.00.07 – Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – (Університет митної справи та фінансів). Дніпро, 2020. 215 с.
4. Мариняк Н.М. Адміністративно-правова характеристика діяльності органів публічної влади у сфері надання адміністративних послуг: дис. к.ю.н.: спец. 12.00.07 – Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – (Заклад вищої освіти “Львівський університет бізнесу та права”). – Львів, 2021. 211 с.
5. Кравчук І.М. Правове регулювання надання адміністративних послуг за допомогою інтернет-технологій: дис. к.ю.н.: спец. 12.00.07 – Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – (Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”). Київ, 2021. 203 с.
6. Сидоренко О.П. Адміністративно-правове забезпечення надання електронних публічних послуг об’єднаними територіальними громадами в Україні: дис. к.ю.н.: спец. 12.00.07 – Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара). Дніпро, 2021. 236 с.
7. Костенко О.В. Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг: дис. доктора філософії: спец. 081 – Право. – (Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України). Київ, 2020. 209 с.
8. Білоцерковець Н.В. Адміністративно-правове регулювання у сфері надання електронних довірчих послуг: дис. доктора філософії: спец. 081 – Право. – (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Київ, 2020. 175 с.
9. База даних “Законодавство України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>
10. Зміни, що вносяться до Положення про Єдиний державний вебпортал електронних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.06.24 р. № 693. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/693-2024-%D0%BF#Text>
11. Моніторинг реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади 22 с. – (Міністерство розвитку громад та територій України, 10 січня 2022). URL: <https://decentralization.ua/uploads/library/file/800/10.01.2022.pdf>
12. Моніторинг реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади. 15 с. – (Міністерство розвитку громад та територій України, 1 січня 2025). URL: https://decentralization.ua/uploads/library/file83__1_.pdf
13. The World Bank. (n.d.). GovTech Maturity Index. URL : <https://prosperitydata360.worldbank.org/en/dataset/WB+GTMI>
14. Криниця С. Сучасні тренди розвитку цифрових технологій та їх вплив на публічні фінанси: збірник наукових праць Державного податкового університету. – (Електронне наукове видання). 2023. № 2. С. 82-120.
15. Хаустова М.Г. Поняття цифровізації: національні та міжнародні підходи. *Право та інновації*. 2022. № 2 (38). С. 7-18.
16. Кравченко М.Г. Стандарти публічного адміністрування у сфері цифрової трансформації: досвід України та Німеччини. *Київський юридичний журнал*. 2023. № 3. С. 32-41.
17. Тодощак О.В. Оптимізація методів публічного адміністрування в умовах цифровізації. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право*. Т. 2. Вип. 76. 2023. С. 79-84. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/281482/275718>
18. Мигаль Р.В., Фітяк Є.М., Кузик Д.О. Адміністративно-правове регулювання цифровізації адміністративних процедур в Україні. *Академічні візії*. Вип. 33. 2024. С.1-8.
19. Біла книга державної політики у сфері адміністративних послуг (2024): проект “Prosto підтримка доступності послуг в Україні”. 55 с. URL: https://decentralization.ua/uploads/library/file/915/White_Book_web_2024.pdf
20. Хлібороб Н. Функціонування інтегрованого порталу електронних адміністративних послуг: правові аспекти. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2020. № 70. С. 121-128.

21. Баранов О.А., Дубняк М.В. Адміністративні правовідносини та штучний інтелект: проблема суб'єктності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 2. С. 108-141. URL: <https://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-napnu-2-2023-r>

22. Порядок реалізації експериментального проекту щодо надання державної грошової допомоги покупцям товарів та послуг українського виробництва в рамках Всеукраїнської економічної платформи “Зроблено в Україні”: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.24 р. № 952. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952-2024-%D0%BF#Text>

23. Хлібороб Н. Цифрова трансформація публічних послуг: правове регулювання в контексті європейських принципів. *Administrative law and process*. Вип. 1 (32). 2021. С. 28-40.

~~~~~ \* \* \* ~~~~~